

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Інститут української мови НАН України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА
КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

I Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія

Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство
11 травня 2021 року

Матеріали I Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко.
Харків – Шумен : ХІФТ, 2021. 344 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 5 від 2 червня 2021 року)

ISBN 978-966-1630-51-1

Свідомо про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко О. О., докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко С. І., канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Рецензенти:

Радчук О.В., докт. філол. наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов; ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
Сюта Г. М., докт. філол. наук, ст. наук. співроб. відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики; Інститут української мови НАН України.

У «Матеріалах» розміщено доповіді українських, болгарських, молдовських мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, філософів, мистецтвознавців, які взяли участь у I Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 11 травня 2011 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у філології, історії, дидактиці, філософії освіти.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

© Автори доповідей, 2021
© Дизайн Т. Лисиченко, 2021

Котева Маргарита

ТИПОВЕ ВТОРИЧНА НОМИНАЦІЯ, ОСЪЩЕСТВЕНА
ЧРЕЗ МЕТАФОРА, ПРИ НАЗВАННЯТА ОТ КУЛИНАРНАТА
ЛЕКСИКАВ БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ 104

Кравецъ Лариса

УКРАЇНСЬКА МОВА: ДВІ ФОРМИ БУТТЯ 111

Лептуга Олена

ОЦІННА ЛЕКСИКА ЯК ВИЯВ «МОВИ ВОРОЖНЕЧІ»
(НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКИХ ЗМІ) 118

Маленко Олена

ВЕРБАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ: ЕТНОМЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР
МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ 121

Мартакова Анна

СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС МОВИ В МОДЕЛЮВАННІ
ІГРОВИХ ПОЕТИЧНИХ КОНТЕКСТІВ 127

Марцин Світлана

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ТИПУ
В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ 131

Пачева Валентина

Пачев Сергій

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРКИ
С. БЕРЕСТОВОГО ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ 138

Переяслов Віталій

Ткач Ольга

UKRAINIAN WORLDVIEW AS A KEY
TO THE CONSTRUCTION OF SOCIOCOMMUNICATIVE
CONNECTIONS WITH HIM (ON THE MATERIAL
OF THE POEM «HETMANIVNA» BY V. MYSIK) 143

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ТИПУ В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ

Марцин Світлана

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
martsin_sveta@ukr.net*

Діалектне мовлення — це невимушене, ситуативне, непідготовлене, тобто таке, у якому виявляється живе використання відповідних синтаксичних будов, властивих говірці. Вивчення діалектного мовлення цінне тим, що в ньому відбиті етимологічні основи української мови, що дозволяє спиратися на наявні в говірках мовні одиниці як на дані, які становили основу й становлять джерело подальшого розвитку мови.

Записи говіркового мовлення, здійснені вченими, не писемна форма його побутування. Це, образно кажучи, фотографія його усного вияву. Наші спостереження в пропонуванні розвідці базуються на монологічному мовленні, зразки якого представлені в книзі «Говори української мови» [Говори 1977].

Оскільки це дослідження присвячене аналізу безсполучникових складних речень як окремого типу складних структур, розгляд їхніх ознак буде здійснюватися на ґрунті тієї класифікації, яка відбиває специфічні риси саме безсполучникових складних утворень без будь-якої орієнтації на сполучникові види складних речень. Тому подальший аналіз безсполучникових структур пов'язуємо з класифікацією С. І. Дорошенка [Дорошенко 1980].

Як свідчить аналіз монологічного мовлення, мовець, розповідаючи, частіше вдається до конструювання безсполучникових складних структур, ніж уживання сполучникових утворень. Це — істотна ознака діалектного мовлення, яка підтверджує його традиційне усномовне

походження. Усна розповідь зазвичай наповнена переліком подій, що відбувалися чи відбуваються в один час. Цим пояснюється те, що в оповідях фіксуємо здебільшого безсполучникові складні висловлення з перелічувальним значенням. Традиційно перелік ґрунтується на граматично непоширених предикативних частинах, як-от: у *Колесах* *росту́т' б'или гриби* / *сп'раўжн'і* / *росту́т' маси'юки* / *банки* / *красноголоўци* / *йіванци* [Говори 1977: с. 24]; *т'ікайімо* *ўс'і* / *ўс'а* *ца молод'ож т'ікайі* / *т'ікайімо ў л'іс* [Говори 1977: с. 396]; *були кон'і своїі* / *скот буў св'ій* / *овечки держали* / *свин'і там* [Говори 1977: с. 200].

Будова таких висловлень прозора: вони схожі на прості речення з однорідними членами. По суті, вони й становлять їх перелік, але сприймаються як складні завдяки повторенню однотипного присудка, пор.: *йє ў мене нагорода медал' за доблесний труд* / *йє нагорода п'ятдес'ат л'ет окт'абр'а* / *значок отл'ічника с'ел'с'кого хаз'аіства* [Говори 1977: с. 180]; *йїздила у Харк'їу на в'ідкрит'а памн'атника Тараса Шиўченка* / *йїздили ми* / *йїздиў д'ід Димн'ан Мал'ований* / *в'ін дуже старий* / *і йїздиў Йухим Завал'ій ўчитіл'і йа* / *йїздили ми на в'ідкрит'а* [Говори 1977: с. 420]. Конструкції подібної будови (з повторенням присудка) слід визнати специфічно розмовно-побутовими. У розмовно-побутовому мовленні це не стилістичний прийом, а ознака природної розповіді, пов'язаної із пригадуванням подій. Такі структури правомірно визнати стилістично маркованими. В окремих випадках перелік завершується узагальненням, як у реченні: *луги хорош'і* / *зела разни рос'тут'* / *гриби разни* / *ўсе ў нас йє* [Говори 1977: с. 27]. Такі будови правомірно розглядати як окремий різновид періоду.

До безсполучникового переліку почасти додається предикативна частина зі сполучником *і*. Він зазвичай завершує речення, вказуючи на узагальнене закінчення переліку. Ілюструють це приклади: *лишилис'а ми биз' мами*

були / буў бат'ко в'іс'імнайц'іт' рок'іў / мама померли / і вони нас ус'іх подружили [Говори 1977: с. 406]; село ж було погане / дорога була погана і ўсе отаке во [Говори 1977: с. 36]. Подібна будова речень відома в інших стилях мови.

Послідовність у переліку передається головню завдяки використанню прислівника *потім*: *а потім ўже йак тиво / ну давали йісти / кликали до хати на с'н'іданок / йшли йака діс'ата година / одинайц'іта година / потім кликали на воб'іт* [Говори 1977: с. 262]; *колис' ў нас конопл'і вобробл'али / навис'н'і вороли горот / с'ійали ті конопл'і / потім вони сходили / росли / д'ілилис'а на двойи* [Говори 1977: с. 260].

Виразні ознаки зіставлення відчутні в реченнях на зразок: *банке ростут' при низах / рижке ростут' при болот'і* [Говори 1977: с. 28]; *з йіднейі сторони озеро Пулемец'ке / з drugiejі Свит'азАке* [Говори 1977: с. 24]; *поклала семиро / вилутилос' шестиро* [Говори 1977: с. 185]. Зіставними елементами тут є іменники, займенники, числівники, поєднання займенника й іменника.

Значно меншу частотність мають конструкції протиставної семантики. Вона вгадується або за семантикою співвідносних предикативних частин, як-от: *ко'л'іс іш'че луч:ийе бу'л'і / пови'рубувал'і* [Говори 1977: с. 78], або на основі співвіднесення заперечення/ствердження, наприклад: *бат'ко м'ій нейіздиў / йіздили д'ад'ки старш'і / його сини два* [Говори 1977: с. 413].

Значною поширеністю відзначаються речення з розгортувальною частиною. Це, передусім, висловлення, у яких опорне слово першої частини націлює на вираження повідомлення, як у реченні: *[д'іўчатки / уставайте] / он / бачите / сама'от летит'* [Говори 1977: с. 196]. Опорними словами є, як правило, лексеми на позначення сприймань зовнішніми органами, розумової діяльності, говоріння, пор.: *знайете бапко / мы прийдимо од с'огодн'і на другый*

тыждін' [Говори 1977: с. 277]; *в'ін мене / кан'ешно / запуў та каже / у нейї зуби бол'ат* [Говори 1977: с. 489].

Побутують також речення з розгортувальною семантикою, опорне слово першого компонента яких підводить до сприймання, але не називає його. У діалектному мовленні відзначені лише речення, у яких ужите дієслово *дивитися* (варіант — *позирати*), семантика якого «підводити до сприймання», але відсутнє слово *бачити*, значення якого визначає сприйняття. Речення такої будови засвідчуються в різних областях України: *тіки нас зб'іглос'а ск'іка чолов'ік / дивимс'а / пол'агали за тойу грибел'койу / 'дивимс'а а на сило / чи н'іхто в'іт сила ни їде* [Говори 1977: с. 398]; *рас вони позиравут' їде кôч' / сваты їдут' / їде цар'уў сын а ше з ним два їе* [Говори 1977: с. 277]; *їа вийшла / винисла с'вин'ам нис'ти / диўл'ус / сидит' та 'галка на наших 'с'ін'ох* [Говори 1977: с. 54]. Такі конструкції в діалектному мовленні є стилістично маркованими одиницями.

У висловленнях з уточнювальною частиною лексемами першого компонента, які потребують уточнення, є:

а) іменники: *у нас с'імїа була із шести ч'олов'ік / сестра була / два брата / папаша і мама були / ат'ець мої работал на шахт'і / шахт'ором* [Говори 1977: с. 491];

б) займенники: *ў 'мене буў брат їе'д'інствинїї / і в'ін та'киї буў / було її'му ш'іс'нау'ит' 'рок'їў / їо'го ўк'рали і по'везли аж на Ах'вон у ма'нахи* [Говори 1977: с. 376].

Серед пояснювальних речень активно вживаними виявилися безсполучникові складні речення з коментувальною частиною, що подає коментар до висловленого в першій частині. Це природно для усного мовлення. Частина, що коментує, може починатися з:

а) займенника **то**: *то так / кон'ї були / кос'ілки були / коса'р'ї були косили / то таке ў'рамн'а було / їак хл'іб*

уродит / то ми дн'ом сапайім бураки [Говори 1977: с. 400];

б) займенника **це**: була воїна / налит'іли ц'і л'ітаки / тий / спалили нам / ц'а хата / це вона уже пиристройина с'ц'іл' друга [Говори 1977: с. 391];

в) займенника **оце**: робл'у йа ў колхоз'і / робимо / ланки полемо / оце наша робота [Говори 1977: с. 490];

г) прислівника **так**: йїдн'і зрана йдут / менч'і с полудн'а йдут / так було за Аўстр'ійі і за Пол'шч'і так [Говори 1977: с. 269];

г) прислівника **там**: була йа малоўу шче / ходила ў манастир ў оцеї / там служили манахи / нас учили ўчител'і / водили нас у церкву [Говори 1977: с. 208].

Вона ж може відкриватися особовим займенником. Такі структури досить поширені, пор.: *ходиў / була ў нас вчитил'ка Мелан'іа Андрейїўна / вона нас учила гарно / була гарна / добра* (Говори 1977: с. 499); *Шур'ік син м'їй / із п'ід'іс'атого году / в'ін гра тоже на байан'і / на акард'іон'і* [Говори 1977: с. 489]. Проте коментування зрозуміле і без займенникових чи прислівникових лексем, пор. у реченні: *їе ў нас коло возер'їў с'інокоси / кос'ат' с'іно* [Говори 1977: с. 25].

Меншу частотність у вживанні виявляють безсполучникові структури з доповнювальною частиною. Це речення з доповнювально-роз'яснювальним компонентом, як-от: *ростўт там гриби / ми називайім їїх зеленици / вони ростўт' ў п'іскові / спит п'іскў вілаз'ат'* [Говори 1977: с. 24]; *таке їе с'іме'но / ко'нопл'і / 'с'імн'а називайїц'а [/ на город'і / воно росло до своїй пори]* [Говори 1977: с. 393]. Ці структури достатньо представлені в розмовно-побутовому стилі.

З-поміж безсполучникових речень, що ґрунтуються на відношенні детермінації, у записах говіркового мовлення виявлені структури з компонентом часу, наслідку, обґрунтування, умови.

Оскільки розповіді пов'язані з подіями минулого, часовий компонент реалізується присудком, вираженим дієсловом у формі минулого часу. Зразки таких речень засвідчуються в мовців усіх наріч української мови, а саме: *у нас парт'ізани бу'л'і / ми ў 'л'іес'і хо'вал'іса* [Говори 1977: с. 75]; *приходили ми з роботи / д'іти і п'ід забором спали* [Говори 1977: с. 491]. З переносним значенням уживаються і форми дієслів теперішнього й майбутнього часів: *приїде зима / йа дома ни можу сид'ти / йакас' аж нуз бире* [Говори 1977: с. 404]; *н'імиц нал'ітайи / ми пратайїмс'а дес 'ў л'ісах так'і кушч'і / стайе бумбити / бумбит' / потім пиристані / то ми виїїжзайим на пл'ац / зноў пиридвигайїмс'а / йїдим* [Говори 1977: с. 248].

Помітне місце в розповідях посідають безсполучникові складні речення з компонентом наслідку, як-от: *єн'ієг буў ве'л'іки / з єосон 'падаў єн'ієг* (Говори, 75); *робота мин'і дуже гарна / йа своїу роботу л'убл'у / йа л'убл'у чистоту собл'удат'* [Говори 1977: с. 500].

Предикативний компонент наслідку може бути складовою частиною багатокomпонентного речення, як у прикладах: *[д'іти хадили у лапт'ах / у свитанках / ў пованих / брали ў школу йїжу ал'еї у бутілачках /] а тад'і навичин'увалис' уў алеї / адёжа була така / йак у ганчаруў* [Говори 1977: с. 193].

Прозора семантика й у безсполучникових складних реченнях з компонентом обґрунтування. Здебільшого в структурі таких утворень міститься дві предикативні частини, як-от: *убўвалис'а ў постол'е / ни бўло черáвек* [Говори 1977: с. 15]; *йа ў його бойус'і їти / в'ін же великий л'іс* [Говори 1977: с. 188]. Однак обґрунтування іноді виконує роль складової частини складних речень з сурядним і підрядним зв'язком, наприклад: *бат'ко здорово робіуў / мати вес' час бол'іла / но ўсе таки до старост'і дожила* [Говори 1977: с. 168]; *дохтор'і признали шо то в'ід навуки / так в'ін сил'но ўчиўс'а добре* [Говори 1977: с. 259].

У говірковому мовленні зафіксовані лише поодинокі приклади безсполучникових складних речень з компонентом умови, серед них: *хто плохо панимаў / гречки насипйут' і на гречку нас ставили / на кал'енках* [Говори 1977: с. 196]; *маїє сонце заходить' / об'їзат'їл'но дома буд'* [/а ўвечир'ї н'їкуда / спат' л'агай] [Говори 1977: с. 419].

Не засвідчено жодного прикладу з умовним компонентом, у якому присудок виражений дієслівною формою наказового способу зі значенням умови. Відсутність таких будов в аналізованих записах можна пояснити тим, що в них репрезентовані лише монологічні тексти.

Наведені дані дозволяють підтвердити характеристику безсполучникових складних речень як усно-розмовних одиниць української мови. У діалектному мовленні вони представлені структурами всіх чотирьох видів безсполучникового поєднання предикативних частин: реченнями перелічувальної семантики, висловленнями зіставно-протиставного значення, реченнями з пояснювальним відношенням компонентів, безсполучникові єдності з відношенням детермінації. Не засвідчено лише підвидів речень з компонентом мети і допустовості.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980.
2. Говори української мови. Збірник текстів. Київ : Наукова думка, 1977.
3. Говори української мови. *Універсальний словник-енциклопедія*. 4-те вид. К. : Тека, 2006.
4. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1980.

5. Дорошенко С. І. Українські говірки Путивльського і Буринського районів Сумської області [монографія]. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2014.
6. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ: наукова думка, 1990.
7. Німчук В. В. Питання про стильову диференціацію в діалектах. *Питання стилістики української мови*. Чернівці, 1963.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРКИ СЕЛА БЕРЕСТОВОГО ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пачева Валентина

кандидат філологічних наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
pacheva.valentina@gmail.com

Пачев Сергій

кандидат історичних наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
cbmdpu@ukr.net

Говірка с. Берестового Бердянського р-ну Запорізької області належить до степових говорів, що є неоднорідними діалектними утвореннями, дослідження яких — актуальне завдання діалектології у зв'язку із проблемою з'ясування генези південно-східної групи діалектів української мови. Берестове заснували державні селяни із Полтавської та Чернігівської губерній 1801 року. Степові говірки Запорізької обл. уже були об'єктом наукового зацікавлення